

تفسیر روان و ساده قرآن کریم
قسمت دوم، سوره حمد

ذکر کتاب

درس گفتارهای
استاد سید هادی عظیمی

بهار ۱۴۰۳

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى سَيِّدِنَا وَ نَبِيِّنَا
أَبِي الْقَاسِمِ الْمُصْطَفَى مُحَمَّدٍ وَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِهِ الطَّيِّبِينَ
الطَّاهِرِينَ وَ الْمَعْصُومِينَ الْمُقَرَّبِينَ، سَيِّمًا بَقِيَّةَ اللَّهِ فِي
الْأَرْضِينَ وَ اللَّعْنُ الدَّائِمُ عَلَى أَعْدَائِهِمْ أَجْمَعِينَ.

وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ
وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا نَصِيرًا.

خلاصه قسمت قبل

در قسمت قبل به نام‌های سوره حمد اشاره کردیم؛
فاتحه الكتاب و ام الكتاب و سبع المثانی. همچنین
گفتیم که سوره حمد با «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آغاز
می‌شود.

وقتی می‌گوییم «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»، ما داریم از
خداوند طلب کمک می‌کنیم. مفسرین و علما
می‌فرمایند که بآ استعانت است. یعنی باید حواسمان
باشد که چه در قرآن خواندن و چه در جای دیگری غیر
از قرآن خواندن، وقتی می‌گوییم «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ
الرَّحِيمِ» داریم می‌گوییم خدایا در قرآن خواندن و دیگر
امور کمک‌مان کن.

نیاز به یاری الهی

خدایا کمک مان کن که اولاً بتوانیم بخوانیم، زیرا اگر تو کمک نکنی و نیرو به من ندهی، نمی‌توانم بخوانم. «لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ» (بحار الأنوار، ج: ۳۸، ص: ۱۶۱، ح: ۸۳)، همه نیروها در دست توست و اگر تو اجازه ندهی، کسی نمی‌تواند از این نیروها استفاده کند. وقتی در ابتدای هر سوره می‌گوییم «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»، یعنی خدایا اولاً از تو کمک می‌خواهم که من بتوانم بخوانم، ثانیاً نیتم را هم خالص کنم که خواندنم برای تو باشد. اینها همه در معنای «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» نهفته است.

حرکت به سوی خدا

باید هم کار برای خدا باشد و هم در راه خدا. «مَنْ كَانَ لِلَّهِ، كَانَ اللَّهُ لَهُ» (بحار الأنوار، ج: ۷۹، ص: ۱۹۷). اگر کسی کارش برای خدا باشد خدا می‌گوید من خودم برای او هستم و این که کار ما باید فی سبیل الله باشد یعنی خواندن من باید مرا حرکت بدهد. چطور؟ وقتی که مسیر را پیدا کنم و علامت‌های مسیر را ببینم باید تصمیم بگیرم که برای خدا حرکت کنم.

پس این که کار باید با «بِسْمِ اللَّهِ» شروع شود، یعنی کار باید لله باشد، فی سبیل الله باشد و الی الله. چون «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (بقره: ۱۵۶). تحقق «إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» در

این «بِسْمِ اللَّهِ» باید لحاظ شود. یعنی کارم باید برای خدا، به سوی خدا باشد و به خدا ختم شود. یعنی این کار باید مرا به خدا برساند. رسیدن به خدا یعنی رسیدن به صفات خدا. این قرآن خواندن باید تأثیرش این باشد که مرا به صفات خدا و اسماء الله برساند.

اگر گفتم «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» به نام خداوندی که معدن مهر بی‌نهایت است، یعنی من در پایان کارم باید متصل به این معدن مهر بی‌نهایت شوم. باید هم‌رنگ او شوم و مهربان باشم.

با گفتن «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»، اگر قصد کنیم با نام خدا، برای خدا، به سوی صفات خدا حرکت کنیم، معنای «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» تحقق یافته والا این یک کار ابتر می‌شود.

معنای ابتر

این که پیامبر گرامی اسلام فرمودند: «كُلُّ أَمْرٍ ذِي بَالٍ لَمْ يَبْدَأْ فِيهِ بِاسْمِ اللَّهِ فَهُوَ أَبْتَرٌ» (التفسیر المنسوب إلى الإمام العسكري: ج ۷، ص ۲۵)، ابتر می‌ماند یعنی چه؟ یعنی نتیجه نمی‌دهد. ممکن است کسی بگوید آقا این همه انسان‌هایی که دارند کارهایی را شروع می‌کنند «بِسْمِ اللَّهِ» هم نمی‌گویند و کارشان هم نتیجه داده. حالا ممکن است چندتایش نتیجه ندهد، ولی خیلی از آنها هم نتیجه داده‌اند. ساختمانی ساخته و به سرانجام

رسیده. کار تولیدی را شروع کرده و به سرانجام رسیده و دارد سودش را می برد. «بِسْمِ اللَّهِ» هم نگفته. آیا این خلاف آن چیزی است که پیامبر گرامی اسلام فرموده؟ خیر. پیامبر خدا فرمودند این کارش ابتر است، ولو آنکه این کارخانه اش، این تولیدیش، به نتیجه و به حداکثر سود رسیده باز هم ابتر است. ابتر است یعنی چه؟ یعنی به نتیجه واقعی نرسیده. نتیجه واقعی همه کارهای ما چیست؟ این است که به خدا ختم شود و ما را به او برساند.

کاری که ما را به معدن بی نهایت خدا نرساند، ابتر است، ولو به همه ثروت دنیا برسیم. اگر من به همه امکانات دنیا برسم، به قدرت برسم، به شهرت برسم، اما به خدا نرسم، در واقع ابدیت من تأمین نشده و این کار من ابتر مانده است.

بِسْمِ اللَّهِ برای تبرک نیست

پس وقت گفتن «بِسْمِ اللَّهِ»، یادمان باشد که ما فقط برای تیمن و تبرک «بِسْمِ اللَّهِ» نمی گوئیم که کارمان برکت پیدا کند. نه، برکت واقعی این است که کار ما به الله ختم شود. «بِسْمِ اللَّهِ» بگوئیم تا الله شویم، تا فی سبیل الله قرار بگیریم و به الی الله ختم شویم. اگر کارمان به الی الله ختم نشود، آن وقت ابتر می شود.

معنای باء «بِسْمِ اللَّهِ»

در باب «بِسْمِ اللَّهِ» حرف‌های زیادی زده شده. از جمله شما شنیدید که ابن عباس گفته: من در محضر حضرت امیرالمؤمنین بودم و از شب تا صبح حضرت امیر درباره باء «بِسْمِ اللَّهِ» با من از نکات کاربردی و مطالب مهمی که در این باء نهفته است، سخن گفت. وقتی وجود مقدس امیرالمؤمنین بخواهد قرآن را تفسیر کند، درباره باء «بِسْمِ اللَّهِ»، نه یک شب تا صبح، بلکه حضرت فرمود: ابن عباس اگر بخواهم می‌توانم به اندازه هفتاد بار شتر کتاب در باره باء «بِسْمِ اللَّهِ» با تو صحبت کنم. بله، چون حضرت متصل هستند به معدن علم بی‌نهایت خدا، می‌دانند که چه چیزهایی در هر حرفی از قرآن نهفته است و هر حرفی، هر کلمه‌ای، هر جمله‌ای چه کاربردهایی دارد.

آغاز با رحمان و رحیم

چند نکته دیگر هم در مورد «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» اضافه کنم. وقتی می‌گوییم «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»، با نام خدا که رحمان و رحیم، است، شروع می‌کنیم. اینجا نمی‌گوییم: به نام خداوند بخشنده مهربان. این ترجمه خیلی درست نیست. ما می‌گوییم با نام خدا آغاز می‌کنم. استعانت می‌جویم از خدا. یعنی آنچه که با آن

کارمان را شروع می‌کنیم، نام رحمان و نام رحیم است. این دو تا اسم از اسماء خدا هستند نه صفات.

کابرد صفت برای خدا درست نیست

اصولاً ما نباید بگوییم که خدا صفت دارد. صفت داشتن برای خدا امکان ندارد، چون صفت عارض بر موصوف می‌شود و این یک دوگانگی را ایجاد می‌کند. خدا هر چه دارد، در ذاتش هست.

ما ممکن است صفت داشته باشیم. مثل این که عالم هستیم، مهربان هستیم و اوصاف دیگری داریم، اما همه اینها بر ما عارض شده، ولی ویژگی‌های خدا در ذاتش هست. وقتی می‌گوییم خدا مهربان است، یعنی معدن بی‌نهایت مهربانی است. وقتی می‌گوییم خدا جمیل است، یعنی خدا معدن بی‌نهایت زیبایی است. اینها برای خدا صفت نیست. اینها اسمائی از ذات خداست.

وقتی می‌گوییم «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» یعنی با اسماء خدا می‌خواهیم شروع کنیم. با کدام اسم شروع می‌کنیم؟ با اسم رحمان و رحیم؛ یعنی با توجه به این مهر بی‌نهایت خدا شروع می‌کنیم. در ابتدای هر کار باید حواسمان باشد خدایی که می‌خواهیم از او کمک بگیریم، معدن بی‌نهایت مهربانی است. می‌گوییم: ای معدن بی‌نهایت مهربانی عام که مهربانی‌ات شامل همه

می‌شود، کمکم کن. ای معدن بی‌نهایت مهربانی که مهتر ابدی است، یعنی ای رحیم، کمکم کن. ای مهر گستر و ای مهربان تا ابد، مرا یاری کن تا بتوانم بخوانم، بتوانم برای تو بخوانم. بتوانم بفهمم که چه می‌خوانم و بتوانم عمل کنم به آنچه که می‌خوانم. اینها همه معنای «بِسْمِ اللّٰهِ» است. از همان اول باید جهت‌گیری ما به این سمت باشد که ما برای خدا و بسوی خدا و الی اللّٰه باشیم.

نفی غیر خدا و طاغوت

به یک نکته دیگری حواسمان باشد وقتی می‌گوییم «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ»، ضمن این که با اسم خدا کارمان را شروع می‌کنیم داریم تمام طاغوت‌ها و تمام خدایان دروغین را هم نفی می‌کنیم و اعلام می‌کنیم برای آنها ارزش و شأنی قائل نیستیم.

جهت‌گیری توحیدی و عاشقانه

یک جهت‌گیری توحیدی هم در «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ» هست که ما از اول مشخص می‌کنیم که در واقع یک خدا وجود دارد که باید همه برای همه کارهایشان از آن خدا استعانت بجویند و کس دیگری غیر از او وجود ندارد که بتواند به ما کمک کند.

اگر بخواهیم نکته دیگری اضافه کنیم، باید این‌طور بگوییم که این جهت‌گیری توحیدی ما یک جهت‌گیری

عاشقانه هم هست. خود «بِسْمِ اللَّهِ» جهت‌گیری توحیدی است و «الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» که اضافه می‌شود، یعنی جهت‌گیری توحیدی عاشقانه. چون ما از همان ابتدا توجه به عشق و مهر خدا می‌کنیم.

مقایسه مهر الهی و مهر انسانی

چرا ما باید فقط به خدا توجه کنیم و به غیر خدا توجه نکنیم؟ چون فقط خداست که معدن بی‌نهایت مهر و محبت است. غیر خدا، کسی معدن بی‌نهایت مهر و محبت نیست.

علاوه بر این که خدایان دروغین، مثل بت‌ها و امثال نمرود و فرعون، مگر اصلاً مهربان هستند؟ اگر هم مهربان باشند، آیا مهربانی‌شان به اندازه خدا هست؟

ما باید توجه داشته باشیم که وقتی می‌گوییم خدا معدن بی‌نهایت مهربانی است، یعنی اگر مهر همه مهربانان عالم (اعم از پدران، مادران، فرشتگان، فرزندان و ...) را از ابتدای خلقت تا قیامت روی هم بگذاریم، بعد مهر تمام اینها را ضریب دهید و در یک عدد خیلی بزرگ، ضرب کنید (مثلاً یک عدد یک که جلویش به تعداد الکترون‌های کل هستی صفر بگذارید). بعد این عدد را به توان خودش برسانید. همین‌طور هر لحظه این کار را تا صبح قیامت تکرار کنید و آن عدد آخری در صبح قیامت، شاخص ما باشد و حاصل را در مقابل مهر

بی‌نهایت خدا ببینیم. این مقدار مهربانی در مقابل مهر بی‌نهایت خدا چقدر است؟ صفر است. بی‌مقدار است. هیچ است.

ما اگر بخواهیم میزان و مقدار مهربانی خدا را درست درک کنیم، حداقلش این است که این محاسبه را در ذهن مان بکنیم که همه مهرهای عالم ضرب در آن عدد بسیار بزرگ در مقابل مهر خدا صفر است.

اینکه در بعضی روایات هم داریم که خدا از مادر مهربان‌تر است، برای کسانی است که درکشان آن قدر نمی‌رسد که ائمه علیهم‌السلام بخواهند برایشان توضیح دهند که مهر خدا چقدر زیاد است. او همین مقدار هم تازه به زور قبول می‌کرده که خدا مهربان‌تر از مادر است. اما برای کسی که ظرفیت داشته باشد، عقل درستی داشته باشد، درست می‌تواند تحلیل و درک کند باید چنین محاسبه‌ای را داشته باشید و بگویید: اگر به تعداد آن عدد فرضی بزرگ مادر عاشق مهربان داشته باشید مهر همه آنها را روی هم بگذارید، ضرب در آن عدد فرضی بسیار بزرگ کنید. در مقابل مهر خدا صفر است. ببینید وقتی به این مقدار مهر و عشق خدا توجه کنیم، خودمان به هیجان درمی‌آییم. یعنی این توجه به معدن بی‌نهایت عشق و مهر و محبت به ما انگیزه می‌دهد که به سوی او حرکت کنیم.

این توجه خیلی مهم است. در ابتدای هر کاری باید توجه کنیم چرا ما باید به سوی خدا حرکت کنیم؟ چون او همان معدن بی‌نهایت مهربانی است.

چرا باید به غیر خدا توجه نکنیم؟ چون آنها اصلاً هیچ مهربانی‌ای که ندارند؛ بلکه وجودشان پر از خشونت و تکبر و استکبار است.

نفرت از طاغوت‌ها

امثال فرعون و نمرود و قدرت‌های استکباری که امروز بعضی‌ها برایشان ارزش و احترامی قائلند و فکر می‌کنند آنها می‌توانند کمکشان کنند، چقدر مهربانی دارند؟ آیا این قدر مهربانی دارند که ما بگوییم حتی به اندازه یک مادر یا یک پدر یا یک دوست مهربان هستند؟ نه، آنها گرگ‌هایی هستند که یک ذره مهربانی در وجودشان نیست. حتی باید بگوییم که گرگ‌ها و درندگان عالم از اینها مهربان‌تر هستند.

وقتی می‌گوییم «بِسْمِ اللَّهِ»، همه اینها را نفی می‌کنیم و یک جهت‌گیری توحیدی و یک جهت‌گیری عاشقانه ایجاد می‌کنیم که با این جهت‌گیری برویم وارد این سوره یا وارد هر کاری بشویم که می‌خواهیم انجام بدهیم.

تعداد «بِسْمِ اللَّهِ» در قرآن

در پایان این قسمت اشکال ندارد، این را هم بدانیم که خدای متعال که ۱۱۴ سوره در قرآن نازل فرموده، در ابتدای هر سوره غیر از سوره براءت، یک «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» قرار داده است. البته در سوره نمل دو «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» هست که یکی مربوط به نامه حضرت سلیمان است.

چرا سوره براءت بسم الله ندارد؟ چون خدای متعال در سوره براءت می‌خواهد از مشرکین اعلام براءت کند. در اعلام براءت معنا ندارد که ما بیاییم جهت‌گیری عاشقانه داشته باشیم. خدای متعال آنجا می‌خواهد نشان دهد که مشرکین مشمول رحمت من نمی‌شوند لذا «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» را در ابتدای این سوره قرار نداده است.

توجه کنید خدا دارای مهر بی‌نهایت است، مثل خورشید که دارای حرارت و گرما و نور است. اما چرا بعضی وقت‌ها ما دچار تاریکی می‌شویم؟ به همان دلیل که وقتی زمین به خورشید پشت می‌کند دچار تاریکی می‌شود. آیا خورشید نورش تمام شده یا نورش را از زمین قطع کرده؟ نه، خورشید دائماً می‌درخشد و هیچ وقت نورش را هم قطع نمی‌کند این زمین است که پشت می‌کند و دچار تاریکی می‌شود. پس این تاریکی از خود ماست.

در ابتدای سوره براءة هم اگر خدای متعال «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» را قرار نداده، برای این است که نشان دهد که اینها با شرکشان روی خودشان را از خدا منصرف کردند و پشت به خدا کردند، بنابراین نمی‌توانند از نور رحمت خدا استفاده کنند.

رحمت الهی

در بقیه سوره‌ها، خدا با «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» آغاز کرده که به ما توجه دهد که خدا معدن بی‌نهایت مهربانی است و همه چیز از این مهربانی آغاز شده. «الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى» (طه: ۵)، این معدن بی‌نهایت مهربانی بر عرش احاطه دارد. احاطه‌اش هم بر همه هستی از سر رحمت است، خلقتش هم از سر رحمتش است «إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ» (هود: ۱۱۹).

هدایت اقتضای محبت بی‌نهایت

این نکته را هم اضافه کنیم که خدای متعال می‌خواهد اعلام کند که همه چیز از سر رحمت است، حتی انزال این سوره‌ها هم از سر رحمت است. اگر من قرآن را برای شما نازل کردم، اگر شما را هدایت می‌کنم، همه‌اش از سر مهربانی است. آن مهر و عشقی که خدای متعال به همه مخلوقاتش، به‌خصوص به انسان دارد، اقتضاء

می‌کند که انسان را هدایت کند، با انسان سخن بگوید و انسان را به آن غایتی که برایش قرارداد، برساند. ان شاء الله در قسمت‌های بعدی وارد تفسیر سوره حمد می‌شویم و مطالبی که مربوط به این سوره است را تقدیم محضر شما عزیزان می‌کنیم. والسلام علیکم ورحمة الله و برکاته.

